

Dr hab. Aldona Rita Jurewicz

**Recenzja osiągnięć Pani dr Elżbiety Weronik Loski
ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego
 nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne**

Wykonana na zlecenie Dziekana Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie z dnia 26.04.2019 r.

1. Najważniejsze fakty z życiorysu zawodowego Habilitantki

Pani Doktor Elżbieta Weronika Loska (dalej Habilitantka) uzyskała stopień doktora nauk prawnych w 2009 r. na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego na podstawie rozprawy pt. „*Vim vi repellere licet* (obrona konieczna w prawie rzymskim)”. Promotorem rozprawy był prof. dr hab. Jan Zabłocki.

Habilitantka po ukończeniu studiów prawniczych (w 2001r.) na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego została zatrudniona jako pracownik dydaktyczny na Wydziale Prawa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (2002), gdzie pracuje do dnia dzisiejszego (od 2003r. jako etatowy pracownik naukowo-dydaktyczny, od 2009r. na stanowisku adiunkta). Dodatkowo Habilitantka przez pewien okres (2006-2009) zatrudniona była jako pracownik dydaktyczny na Wydziale Europeistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

2. Ocena osiągnięcia naukowego wymienionego w Art. 16 ust. 2 Ustawy z dnia 14 marca 2003 (Dz. U. z 2017r. poz. 1789) oraz pozostałego dorobku naukowego przedstawionego przez Habilitantkę do oceny.

Kryterium 1: Ocena osiągnięć naukowo-badawczych Habilitantki

1) Osiągnięcie: rozprawa habilitacyjna

Jako osiągnięcia naukowe, o którym mowa jest w art. 16 ust. 2 ustawy z dn. 14. arca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst ujedn. Dz.U. z 2017r. poz. 1789 z późn. zm.) Habilitantka przedstawiła monografię pt. *Pozycja prawna aktorów w starożytnym Rzymie*, ser. Arcana Iurisprudentiae, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2018 r., ss. 369.

2) Autorstwo lub współautorstwo publikacji naukowych w czasopismach

a) znajdujących się w bazie Journal Citation Reports (JCR) lub na liście European Reference Index for the Humanities (ERIH)

Habilitantka nie posiada Publikacji w czasopismach z bazy Journal of Citation Reports (Lista A MNiSW) ani w z listy European Reference Index for the Humanities (Lista C MNiSW), ma natomiast

publikacje w czasopismach indeksowanych na (ERIH +, Lista B MNiSW): można tu wskazać pozycje nr 1-5 oraz 8. z Wykazu dorobku naukowo-badawczego po doktoracie (dalej Zał. nr 4) pod „Artykuły naukowe”.

b) autorstwo/współautorstwo artykułów w czasopismach z listy B MNiSW

oprócz pozycji wymienionych w podpunkcie a) (powyżej) należy tu wskazać poz. 6, 10, 12 z Zał. nr 4 pod „Artykuły naukowe”.

3) autorstwo lub współautorstwo monografii, publikacji naukowych w czasopismach międzynarodowych lub krajowych innych niż znajdujące się w Wykazach MNiSW (Lista A, B, C):

a) autorstwo monografii/współautorstwo monografii

Oprócz osiągnięcia naukowego wymienionego w pktcie 1) Habilitantka opublikowała również monografię poświęconą obronie koniecznej w rzymskim prawie karnym, wymienioną w pktcie 1. Zał. nr 4 pod „Monografie”.

b) autorstwo/współautorstwo rozdziałów w monografiach

W tym zakresie Habilitantka wykazała osiem pozycji (+1 pozycja przyjęta do druku), z tego dwie w monografiach zbiorowych wydanych za granicą (poz. 5 i 7. Zał. nr 4. „Autorstwo publikacji w czasopismach nieujętych w na tych listach oraz rozdziały w publikacjach pokonferencyjnych i księgach).

c) autorstwo/współautorstwo artykułów w czasopismach zagranicznych nieujętych w Wykazach MNiSW

Należy tu wymienić 1 pozycję, wykazaną pod nr 7. w Zał. nr 4 pod „Artykuły naukowe”.

Ogółem Habilitantka wykazała w swoim dorobku za lata 2009-2019 dwie monografie, dwanaście artykułów w czasopismach naukowych, dziewięć rozdziałów w monografiach zbiorowych oraz dwie recenzje (w tym jedna w procesie wydawniczym).

Pod względem ilościowym dorobek ten może budzić wątpliwości, jednak w reprezentowanej przez Habilitantkę specjalności *prawo rzymskie* nie odbiega znacząco od ilości dorobku innych badaczy, wykazywanego na tym etapie awansu naukowego i można go uznać za wystarczający. Recenzentka pragnie przy tym zauważyć, iż o jakości badacza nie stanowi ilość ale jakość jego dorobku, stąd zamierza skupić się na tym aspekcie w dalszej ocenie. Warto jeszcze zatrzymać się chwilę na publikatorach, u Habilitantki widać wyraźną preferencję dla krajowych. Jeśli chodzi o czasopisma, wybierała jedynie te ujęte w ministerialnym wykazie na Liście B a wiele z nich dodatkowo znajduje się w bazie danych ERIH +. Za mankament można jednak uznać, że 1/3 artykułów opublikowała w czasopiśmie wydawanym przez jednostkę macierzystą (Zeszyty Prawnicze). Czasopismo to jest ujęte w obu ww wykazach i wysoko punktowane, jednak nie bez powodu jednym z kryteriów oceny jakości czasopism jest stosunek publikacji rodzimych do obcych. Przenosząc to na ocenę indywidualną badacza, publikowanie w czasopismach zewnętrznych skłania do większej aktywności, chociażby w poszukiwaniu stosownych publikatorów i konkurowaniu w przyjęciu publikacji do druku.

Ogólna charakterystyka dorobku Habilitantki

Osiągnięcie

- charakterystyka ogólna

Temat rozprawy *Pozycja prawna aktorów w starożytnym Rzymie* jest uzasadniony z uwagi na brak całościowego i kompleksowego ujęcia tego zagadnienia w Polsce. W istocie, oprócz filologów i historyków (i to jedynie w formie krótkich wtrętów na marginesie innych rozważań) tematyką pozycji aktora w starożytnym Rzymie nie zajął się do tej pory żaden polski romanista. Recenzentka ma tu na myśli zarówno prace zwarte jak i drobne artykuły poświęcone tej tematyce. Można zatem stwierdzić, że Habilitantka jest tutaj prekursorką, i, na co Recenzentka ma nadzieję, zainspiruje ona naszych rodzimych badaczy do podjęcia dalszych badań w tym zakresie.

Wykorzystana literatura jest warta omówienia. Oprócz kanonu źródeł prawnych: Ustawa XII Tablic, Instytucje Gaiusa, poklasyczne epitomae Ulpiana i Paulusa, *Collatio legum ...*, *Fragmenta Vaticana*, *Codex Theodosianus*, kodyfikacji Justyniańskiej, czy zachowane w źródłach epigraficznych fragmenty *leges municipales* czy uchwał senatu, Autorka sięgnęła do źródeł pozaprawnych, które – z punktu widzenia tematu rozprawy – wydają się mieć znaczenie przynajmniej równorzędne.

W zakresie opracowań współczesnych Habilitantka wykorzystała szeroko aparat krytyczny do tekstów źródłowych, na których pracowała, co jest w pełni uzasadnione. Z opracowań słownikowych uwagę przykuwa brak takich pozycji, jak *Słownik polsko-laciński* pod red. M. Plezi, czy w zakresie źródeł epigraficznych *Dizionario epigrafico di antichità romane* pod redakcją Ettore de Ruggiero (nawet jeśli dzieło to nie doczekało się do dziś dnia swojego ukończenia). Warto byłoby sięgnąć również do *Der neue Georges. Ausführliches Handwoerterbuch Lateinisch-Deutsch*. Poza tym Autorka podaje w wykazie szereg pozycji zarówno polskich jak i zagranicznych, które można uznać za kluczowe z punktu widzenia analizowanego problemu. Niemniej również tutaj można wskazać pozycje, szczególnie polskie, do których niestety nie sięgnięto, choć wydaje się to zasadne.

W monografii ujęto szereg problemów badawczych, które zostaną omówione w uwagach szczegółowych. Służą one doprecyzowaniu celu badawczego, który został zakreslony bardzo szeroko (s. 19) i, zdaniem Recenzentki, trudno byłoby go zrealizować w ramach jednej monografii. Język, jakim posługuje się Autorka jest klarowny, przejrzysty i poprawny. Zwraca też uwagę lekkość stylu narracji, co jest niewątpliwą zaletą, szczególnie, gdy przedmiotem przekazu są treści trudne, o dużym poziomie komplikacji.

Jakkolwiek Habilitantka nie podaje tego *explicite*, z treści dzieła wynika, że posłużyła się ona metodą historyczno prawną oraz metodą dogmatyczną. Obie metody wykorzystano w sposób prawidłowy.

Praca składa się ze Wstępu, pięciu rozdziałów merytorycznych oraz Zakończenia. Struktura jest logiczna i celowa, układ materiału – problemowy. Całość liczy 369 s. wraz ze Spisem treści, Wykazem skrótów, Wykazem źródeł i Bibliografią.

Można tu pokusić się o uwagę techniczną odnoszącą się do całości: zdanie Recenzentki ‘dublowanie’ tekstu źródłowego w przypisie (Autorka podaje tam tłumaczenie) z jednoczesną każdorazową dokładną parafrazą pod samym tekstem wydaje się zbędne i niepotrzebnie rozwleka wywód. Warto byłoby poprzestać na samym tłumaczeniu, może nawet umieszczonym bezpośrednio pod tekstem oryginalnym.

- ocena szczegółowa

We Wstępie Autorka określa i doprecyzowuje przedmiot swoich badań. Wskazuje jednocześnie na potrzebę, która skłoniła ją do zajęcia się tym zagadnieniem. Dalej prezentuje podstawę źródłową, ze wskazaniem z jakich baz danych, jako narzędzi pomocniczych, korzystała. Warto tu wskazać, że pominięto w tym punkcie program do przeszukiwania zasobów serii Bibliotheca Teubneriana Latina Online oferowany w formie subskrypcji (podobnie jak pozostałe wymienione przez Autorkę) bibliotekom przez wyd. De Gruyter i przeznaczony właśnie do przeszukiwania źródeł literackich. Jednocześnie ma tu miejsce próba wstępnej oceny wartości i wiarygodności (tak chyba należy rozumieć próbę „ustalenia historyczności tych tekstów” – s. 15) materiału źródłowego. Dalsze uzasadnienie wyboru tematu przedstawia Habilitantka przy omawianiu aktualnego stanu badań, wskazując na luki w obecnym stanie wiedzy na temat pozycji społecznej i prawnej aktora w antycznym Rzymie.

Kierunek badań określony został raczej deskryptywnie niż problemowo jako „przedstawienie statusu aktorów w poszczególnych sferach prawa rzymskiego...” (s. 19) i nie do końca też odzwierciedla lukę, jaką zauważa ona w dotychczasowym stanie badań: „niedostateczny nacisk ... na wzajemny wpływ pozycji społecznej i prawnej aktorów” (s. 19). W ramach tak postawionego celu badawczego punktem wyjścia ma być ustalenie statusu aktorów w społeczeństwie, a dokładniej, jak wpływał społeczny odbiór aktora na jego status prawny. Trudno przy tym zgodzić się z wyszczególnieniem oratorów, i dalej aktorów, jako grupy społecznej (s. 20). Wydaje się, że w pierwszym przypadku mamy do czynienia z pewną funkcją społeczną, która z czasem ulegnie profesjonalizacji, w drugim ewidentnie z profesją.

Na końcu zaprezentowana została struktura pracy.

Rozdział I został zatytułowany *Zagadnienia ogólne*. Zgodnie z zapowiedzią Autorka usiłuje przedstawić w nim najważniejsze zagadnienia ułatwiające zrozumienie statusu społecznego i prawnego, jakim cieszyli się aktorzy w Rzymie. Na początek daje ona zarys początków teatru w starożytnym Rzymie, co mogłoby dać czytelnikowi pewne wskazówki co do statusu, jaki będzie przysługiwał aktorom w prawie rzymskim. Następnie omawiana jest organizacja widowni oraz terminologia występująca w źródłach na określenie profesji osób występujących na scenie, ich statusu społecznego i prawnego. Rozdział ten jest interesujący, choć niekiedy powierzchowny, szczególnie w zakresie analizy źródeł. Autorka opierając się na fragmencie *Chronica* Kasjodora pisze, że wygnanie przez cenzorów uprawiających *ars ludicra* świadczy o postrzeganiu tej sztuki, jako nagannej, „Urzednicy ci bowiem nie wygnaliby z Miasta przedstawicieli powszechnie szanowanej profesji”. Po pierwsze wniosek ten byłby uprawniony dopiero po przeanalizowaniu, czy pod *Latimus tibicen* i *cantor* w tym kontekście nie kryje się również jeden z typów zawodów aktorskich (por. M. Plezia s.v.), oraz wyjaśnienia dlaczego gra w kostki (*ludus talaris*) nie została objęta nakazem cenzorów. Autorka nie podaje też, czy decyzja ta nie była następstwem jakiegoś zdarzenia, które mogłoby sugerować konkretny motyw tej decyzji.

Nie do końca przekonuje ujęcie w tym Rozdziale rozważań na temat organizacji widowni i konstrukcji teatrów (choć tu raczej szczątkowo i na marginesie), o ile nie przekładałoby się to na problem omawiany w monografii (taki związek z rozważań raczej nie wynika). Jeśli jednak Autorka zdecydowała się zająć tą kwestią, to warto było dokładniej przejrzeć *leges municipales* z okresu późniejszej republiki, np. w *lex Genetiva* znajdują się trzy ustępy poświęcone regulacjom dotyczącym organizacji widowni (cap. 125-127) nie tylko w teatrze. Sporo informacji można też odnaleźć u Witruwiusza. W kontekście tego pierwszego źródła Recenzentka byłaby też skłonna poddać pod

dyskusję tezę, że edylowie organizowali *ludi* ze swoich własnych środków (s. 41), w świetle *lex Genetiva* wydaje się wynikać raczej, iż mogli oni otrzymywać pewną (sztywno określoną i z pewnością niewystarczającą z uwagi na ambicje polityczne organizatora) kwotę z kasy państwowej.

Bardzo ważną część tego Rozdziału stanowi niewątpliwie omówienie terminologii używanej na określenie zawodów scenicznych. Powinny się tu znaleźć również takie określenia jak *cantor* czy *ludius*, wiele mówiące jest również określenie używane dla kierownika trupy teatralnej *dominus gregis*. W podręczniku do prawa rzymskiego publicznego (A. Jurewicz, R. Sajkowski, B. Sitek, J. Szczerbowski, A. Świętoń, Olsztyn 2011, pozycja nieuwzględniona w Bibliografii) do przedstawicieli szeroko rozumianych sztuk scenicznych zaliczono również: *circulatores*, *prestigitatores*, *pilarii*, *ventilatores*, *saltatores*, *funambules*, *petauristas*, *pugiles*, *desultores*, *aurigae*, *scurrae*, *cinaedi* i *tibicines* – przy czym nie wszystkie z nich zaliczane były przez Rzymian do *artes ludicrae*. Ponieważ rozważania prowadzone były właśnie w kontekście profesji infamujących, warto byłoby zgłębić ten temat. Tym bardziej, że właśnie *tibicines* zostali wykluczeni z reżimu edyktu cenzorów, który przywołuje Autorka. Wiele światła na poruszany w pracy problem rzuciłoby również wyjaśnienie pojęcia *ludi*, jako że termin ten często pojawia się w przywoływanych przez autorkę źródłach, oraz dokonania klasyfikacji rodzajów tychże widowisk pod kątem problematyki pracy.

W rozdziale drugim Habilitantka zmierza już do realizacji jednego z celów szczegółowych, mianowicie ustalenia statusu prawnego aktorów. Stara się to uczynić poprzez analizę ról, jakie mogli odgrywać aktorzy z społeczeństwie rzymskim oraz ich relacjami z publicznością, nie tylko podczas trwania spektaklu. W podsumowaniu stwierdza ona, że powody, dla których aktorzy przybyli do Rzymu (v. tekst Liwiusza cytowany w rozdziale pierwszym, pisała o nim K. Mielczarek, Menander 25.11-12/1970, nieuwzględniona w pracy) sprawiały, iż profesja ta była wysoko ceniona, „jednak od pewnego, trudno uchwytneho, momentu, sytuacja się zmieniła” (s. 129). Można zastanowić się, czy powodzenie, jakim według Liwiusza cieszyły się występy różnego rodzaju „aktorów” istotnie świadczą o tym, że oni sami byli cenieni. Rzymianie z pewną rezerwą odnosili się do zwyczajów Etruskich (jak i do wszelkich obcych), stąd fakt, iż nowa forma rozrywki, która powoli weszła do stałego katalogu imprez z okazji określonych świąt spodobała im się, nie oznacza koniecznie, iż można z tego wysnuć taki wniosek. Już w czasach Terencjusza wiemy, iż sztuki teatralne były jedną z wielu konkurujących między sobą form rozrywki, która z czasem zatraciła swój rytualny charakter. Podobny sakralizowany charakter można upatrywać w początkach walk gladiatorów, co niekoniecznie uprawnia do wniosku, iż gladiatorzy byli początkowo cenieni. Niezależnie do tej wątpliwości Recenzentka ma niejasne odczucie, że ta początkowa akceptacja Rzymian nie odnosiła się jednakowo do wszystkich specjalności aktorskich (por. uwaga do Rozdziału I).

Zestawienie aktorów z oratorami wskazuje dobitnie, że profesje te, jeśli w przypadku oratorów można w ogóle mówić o profesji, były postrzegane całkowicie odmiennie i ich zestawienie w źródłach wydaje się być raczej zabiegiem retorycznym. Ogólnie wnioski Autorki w tym zakresie służą chyba jedynie pokazaniu/unaocznieniu dystansu, dzielącego społeczny i prawny status obu grup. Na marginesie kwestia niepozbierania *honorarium* przez oratorów świetle *lex Cincia de donis* z 204 r. p.n.e. mogłaby prowadzić do ciekawych wniosków – jednak nie należy to do tematyki pracy.

Należy natomiast, i stanowi odczuwalny brak w tym rozdziale brak uwzględnienia/rozwinęcia na własne potrzeby wniosków K. T. Tadjczyka w kontekście postrzegania *artes liberales* w starożytnej Grecji i w Rzymie (*Status społeczno-prawny i odpowiedzialność lekarza w prawie rzymskim*, Łódź 2014, nie uwzględniona w pracy). Jest uznawaną za *opinio communis* teza, iż Rzymianie uważali sprzedawanie własnej pracy za niegodne Rzymian i Habilitatka nie wdaje się z nią w dyskusję (s. 73), jednak takie postawienie sprawy to duże uproszczenie. Kara chłosty np. jaką mógł otrzymać aktor za

złą grę (niezależnie od jego *status libertatis*) wydaje się być czymś normalnym w tego rodzaju relacjach łączących „pracodawcę” z „pracobiorcą”. Rzymianie uważali, że osoba wynajmująca swoją pracę, na swój sposób, a pewnie w okresie wcześniejszym dosłownie, wynajmowała siebie, poddając się pod władzę najmującego wraz z prawem dyscyplinowania (w pewnym sensie zauważa to sama Habilitantka – s. 75). W tym kontekście ciekawe jest spostrzeżenie Habilitantki, że aktorzy uprawiając swoją profesję używali swych ciał do służenia przyjemności innych (s. 72).

Pewne wątki w Rozdziale II zostały już przez Habilitantkę przedyskutowane w jej artykule opublikowanym w *Classica Cracoviensia* (2014, por. s. 130-133).

W Rozdziale trzecim omówiona została pozycja aktorów w prawie publicznym, m.in. zakres ich uprawnień obywatelskich, kwestia ewentualnych stowarzyszeń aktorów (a przynajmniej prawa do zakładania/wstępowania do takowych). Autorka dochodzi do wniosku, że uprawianie zawodu aktora powodowało utratę większości z uprawnień obywatelskich, przy czym część z nich tracono jako konsekwencję doznania innego ograniczenia. Wiele z tych rozważań znajduje swoje odbicie w innej wcześniejszej, publikacji Habilitantki, tj. *Zeszyty Prawnicze* 14.3 (2014, w szczególności s. 167-190).

Problematyce niesławy ciężącej na aktorach, co jest obecnie jednomyślnie przyjęte w doktrynie, poświęcony został Rozdział czwarty. Autorka omówiła w nim szereg zagadnień szczegółowych, jak różnica między infamią w ignominia, zagadnienie niesławy ciężącej na aktorach z podziałem na okres republiki i pryncypatu, czy możliwe przyczyny postrzegania aktorów jako osoby żyjące w niesławie, na końcu, wpływ przypisywanej aktorom niesławy na ich odpowiedzialność za działania niezgodne z prawem. Habilitantka dochodzi do wniosku, iż nie jest pewnym ani też możliwym do ustalenia, czy aktorzy od momentu, kiedy zaczęli być postrzegani jako osoby niesławne, obłożeni byli infamią, *ignominia* (może warto było sięgnąć do artykułu W. Mossakowskiego, w: *Crimina et mores ...*, red. M. Kuryłowicz, Lublin 2001), czy być może tylko jako osoby doznające ujemy na honorze (*personae probrosae*). Nie negując prawdziwości tego wniosku na poziomie ogólnym wciąż jednak wydaje się tu budzić niedosyt brak analizy, czy znajdzie ona swoje potwierdzenie w pełnej rozciągłości i w każdym okresie dla każdej znanej nam aktorskiej specjalności. Zasadniczo jednak, jak wykazała Habilitantka, ujemna na honorze doznawana wskutek wykonywanego zawodu wywoływała dla aktorów niekorzystne konsekwencje prawne. Wyjątek stanowiła niemożność oskarżenia partnera aktorki (jak i niej samej) o popełnienie takiego przestępstwa jak *stuprum*.

Ciekawe jest ustalenie Autorki, iż za padające ze sceny słowa, które mogły stanowić obrazę, z tytułu *iniuria* odpowiadał ich autor a nie sam aktor, skoro jego rolą było tylko odtworzenie/opowiedzenie cudzego tekstu. Sama Habilitantka stwierdza, że stan źródeł nie pozwala na ustalenie, czy w danym przypadku aktor wypowiedział ze sceny własne słowa, czy autora sztuki/przedstawienia (s. 234). Wydaje się, że odstępstwo od reguły karania autora uzasadniałaby sytuacja, w której aktor pokusiłby się o swobodną adaptację tekstu, co w świetle badań nad rzymskimi komediami i przekazem tekstu wydaje się, że było dość częstym zjawiskiem.

W zakresie wyrażonych w tym rozdziale wniosków można odesłać również do wcześniejszego artykułu Autorki (*They Called Me to Destroy ...*, red. S. Nowicki, Munster 2016, por. s. 113-118).

Ostatnia część publikacji, Rozdział piąty, traktuje o pozycji aktorów w prawie prywatnym. Habilitantka w jednym rozdziale zawarła zagadnienia odnoszące się do prawa rodzinnego, prawa spadkowego i wreszcie prawa zobowiązań. Dla porządku Recenzentka czuje się w obowiązku wspomnieć, że spora część tego rozdziału jest mocno osadzona we wcześniejszych publikacjach

Habilitantki opublikowanych w Zeszytach Prawniczych 12.4 (2012, por. s. 81-94), Iura & Legal System (2016, s. 27), *Mater Familias* (2016, por. s. 465-483).

Autorka dochodzi w tym Rozdziale do następujących konkluzji: w zakresie prawa małżeńskiego widoczna jest ewolucja podejścia prawa rzymskiego do małżeństw z aktorami. Początkowo wydają się one powodować co najwyżej dezaprobatę społeczną, z czasem, małżeństwa aktorów z osobami o wysokim statusie społecznym są wykluczone. Rodzi to pytanie, czy w ślad za dezaprobatą społeczną mogła iść nota cenzorska i czy są na ten temat jakiekolwiek wskazówki w źródłach. Dalej, Habilitantka słusznie odrzuca tezę o całkowitej niemożności zawierania przez aktorów związków małżeńskich, wskazując iż nie ma śladów istnienia w prawie rzymskim tak daleko posuniętej sankcji w odniesieniu do tzw. profesji infamujących. Niemniej jednak zauważa ona dalej, że widoczne jest tu zróżnicowanie pod względem płci i zasadniczo ograniczenia na gruncie prawa małżeńskiego dotyczyły aktorek a w mniejszym stopniu aktorów. Można byłoby się zastanowić, czy wniosek ten nie wypływa z przesłanki, iż wszystkie teksty źródłowe mówiące o regulacjach wprowadzonych przez Oktawiana Augusta odnoszą się do aktorek, bowiem mowa tam o braku *conubium*, co z rzymskiego punktu widzenia oznaczało możliwość lub nie, poślubienia danej kobiety.

Ciekawym jest ustalenie, że sankcje w postaci ograniczeń w zakresie możliwości zawarcia *iustum matrimonium* spadające na dzieci aktorów były niezależne od tego, czy dziecko podlegało *patria potestas* ojca-aktora, czy nie, dotyczyły też w równej mierze dzieci aktorek jak i aktorów (płeć rodzica uprawiającego tę profesję była bez znaczenia). Ograniczenia aktorek w prawie spadkowym są owocem późniejszych modyfikacji regulacji wydanych przez pierwszego pryncypsa, z czasem nawet pozbawienia ich prawa do dziedziczenia na podstawie testamentu. Podobnie ograniczono ich *capacitas* w zakresie przysporzeń w dziedziczeniu beztestamentowym. Sytuacja aktorów w tej mierze pozostaje w świetle dostępnego materiału źródłowego niejasna. Aktorzy doznawali też ograniczenia jako świadkowie w procesie, głównie przeze przyzmat mniejszej wiarygodności ich zeznań, choć nie wykluczało to możliwości powołania ich na świadka.

W zakończeniu Habilitantka dokonała zebrania i podsumowania ostatecznych wyników swoich badań. Wskazała, że w zakresie status społecznego aktora można stwierdzić ewolucję od uznani i być może pewnego docenienia społecznego aż do deprecjacji. W opinii Autorki moment, w którym te przemiany nastąpiły, jest nieuchwytny, jednak wpływ na niekorzystne odwrócenie tendencji mogły mieć: tryb życia aktorów, pobieranie wynagrodzenia oraz łatwość w „zmienianiu twarzy”, co mogło budzić nieufność. Uwaga odnosząca się do wynagrodzenia, stanowi ciekawy wątek, jednak skoro Autorka wskazuje, iż dość wcześniej, jak można wywnioskować, jeszcze przed społeczną deprecjacją, nastąpiła profesjonalizacja (prawdopodobnie sprowadzeni etruscy mimowie też byli profesjonalistami) aktorstwa, to znaczy, że pobieranie wynagrodzenia być może nie odegrało tu istotnej roli. Bardziej przekonująco brzmi tutaj inna hipoteza Autorki, iż negatywny stosunek do aktorów zaczął się w momencie, kiedy sztukom tym zaczęli oddawać się sami obywatele. Aktorzy–cudzoziemcy z punktu widzenia moralności społecznej Rzymian nie budzili (poza ekscesami) negatywnych konotacji. Być może, można tu mówić nawet o swego rodzaju uznaniu. Jednak, kiedy na scenę wchodził obywatel, który publicznie zachowywał się w sposób trudny do pogodzenia z ówczesną moralnością Rzymian, mogło to budzić pewien niepokój. Stąd uznawano – tu przywołam kolejne, przekonujące dla Recenzentki, twierdzenie Habilitantki – takich obywateli za osoby o uszczuplonej osobistej godności ze wszystkimi konsekwencjami, w tym prawnymi. Jednak o *ignominia*, czy nawet infamii początkowo nie było mowy.

Recenzentka nie widzi też paradoksu w podziale miejsc na widowni na te zarezerwowane dla bardziej uprzywilejowanych gości, i te dla ogółu, a społecznym wartościowaniem aktorów. Prawdopodobnie

uznano, że w teatrze jak i w innych obiektach tego typu (ponownie odsyłam do *lex Genetiva*), powinien panować porządek i należy unikać sytuacji, w której osoba o wysokiej pozycji społecznej będzie zmuszona spierać się o miejsce z kimś stojącym od niej niżej (jeśli nie wyzwolencem, czy wręcz niewolnikiem!).

Cenną jest też konstatacja, że w pewnych obszarach stanowisko prawne aktorów niczym nie odróżniało się, pomimo wykonywanej profesji, od tego innych współobywateli, tak jak w przypadku odpowiedzialności z tytułu *iniuria*.

Wydaje się, że końcowe wnioski byłyby bardziej pogłębione, gdyby, z pominięciem rozważań dla pracy raczej drugorzędnych, głębiej przeanalizować kwestie zróżnicowania profesji aktorskich, scenicznych oraz bardziej uwzględnić przy ich interpretacji specyfikę niektórych przekazów źródłowych. Sama Recenzentka posługuje się w niniejszej recenzji terminem aktor dość niepewnie, w obawie przed dokonaniem nieuprawnionego uogólnienia.

Prezentowana rozprawa może budzić niedosyt, na co wskazuje fakt, iż przy jej ocenie Recenzentka nie mogła niekiedy powstrzymać się od uwag polemicznych, jednak w niczym nie obniża to końcowej oceny wartości dzieła. Można uznać je za raczej za ciekawe, inspirujące i skłaniające do postawienia pewnych pytań na nowo, ze świadomością, że być może w pewnej mierze trzeba będzie zrewidować swoje dotychczasowe poglądy. Stąd stawiając wnioski/pytania polemiczne Recenzentka nie uważa, że racja jest po jej stronie – ma raczej chęć zaprosić Habilitantkę do dalszej dyskusji. Nie ma wątpliwości, że w zakresie tej tematyki monografia ta wypełniła odczuwalną lukę badawczą.

Pozostały dorobek

Habilitantka deklaruje następujące obszary swoich zainteresowań naukowych:

- pozycja prawna osób w rzymskim prawie publicznym i prywatnym
- Rzymskie prawo karne

Biorąc pod uwagę tak ogólnikowo określoną tematykę do pierwszego z nich niewątpliwie można zaliczyć monografię habilitacyjną. Dodatkowo szereg mniejszych publikacji opisujących pozycję prawną aktora/aktorki zarówno w zakresie prawa publicznego jak i prywatnego. I tak w 2012 ukazał się artykuł poświęcony sytuacji aktorów i aktorek w prawie małżeńskim (Zeszyty Prawnicze 12.4), można tu zauważyć zarówno elementy opisowe i porządkujące, jak też problemowe, na ile Habilitantka starała się zająć stanowisko wobec odmiennych opinii na opisywane przez nią zagadnienia, obecnych w doktrynie romanistycznej. W 2014 r. ukazał się kolejny artykuł pt. '*Cives pessimo iure ...*' (Zeszyty Prawnicze 14.3), ciekawa i obszerna analiza pozycji prawnej trudniącego się aktorstwem obywatela rzymskiego w prawie publicznym w okresie od republiki do wczesnego pryncypatu. Aktorem poświęcony został też artykuł opublikowany w 2014r. w *Classica Cracoviensia*. Został on oparty na źródłach literackich (punktem wyjścia jest A. Gellius) i poświęcony postrzeganiu aktorów w społeczeństwie rzymskim oraz charakterystyce widowni i republikańskim regulacjom z tym związanych. W artykule tym uderza kilka kwestii, po pierwsze brak pogłębionej analizy źródeł epigraficznych, chociażby odpowiednich pasażów z *lex colonie Genetivae Iuliae* (cap. 125-126) w odniesieniu do podziału miejsc na widowni w rzymskim teatrze (i nie tylko) wraz z literaturą krytyczną. Szkoda, że pominięto tu artykuł E. Skwary (Meander 1/2005); czy np. prace R. Beachama (London 1991); tenże (London 1968). Swoje zainteresowania statusem prawnym aktorów Habilitantka kontynuuje w kolejnym artykule *Some remarks on the Legal Status ...* (Iura & Legal Systems 2016) tym razem analizując zagadnienie statusu prawnego dzieci aktorów i aktorek. Tego samego roku ukaze się praca poświęcona *capacitas* aktorek na gruncie prawa spadkowego (*Mater familias...*, red. Z. Benincasa & alia, Warszawa 2016), stanowiąca kompleksowe (na ile możliwe w tak krótkiej

formie) lecz dość zgeneralizowane ujęcie kilku problemów, jakie w opinii wielu badaczy dotyczyły aktorki na gruncie prawnym. Habilitantka stara się udzielić odpowiedzi na pytanie: czy ewentualne ograniczenia wynikały z faktu wykonywania przez kobiety zawodu aktorki czy po prostu było to jedno z ograniczeń, z jakimi spotykały się kobiety w prawie rzymskim ze względu na płeć. Konwencja przekrojowego potraktowania zagadnienia umożliwiła ukazanie ewolucji podejścia do zdolności do nabywania spadku przez aktorkę w prawie rzymskim. W publikacji poświęcono też krótki fragment aktorom. W tematyce dotyczącej aktorów utrzymany jest rozdział w monografii wieloautorskiej pt. *Actor, beware of what you're saying! (They Called Me to Destroy ...)*, red. S. Nowicki, Munster 2016). Ponownie mamy tu do czynienia z analizą opartą na wszechstronnym materiale źródłowym, wydaje się jednak, że literaturę przedmiotu można byłoby uzupełnić o kilka pozycji. Trudno nie odnieść wrażenia, że wątek ten znajduje swoją 'kontynuację' w krótkim 5- stronicowym rozdziale pt. *Public Opinion ... (Alternative Dispute Resolution ...)*, red. B. Sitek & alia, Warszawa 2016). Również w 2016 został opublikowany artykuł (*Classica Cracoviensia*), w którym dokonano ciekawego porównania sytuacji prawnej, społecznej i profesjonalnej (z uwzględnieniem specyfiki obu profesji) aktora i oratora w starożytnym Rzymie. Również tutaj Habilitantka koncentruje się na okresie republiki i wczesnego cesarstwa. Na wyróżnienie zasługuje artykuł stanowiący krytyczną analizę tekstu tzw. *Senatus Consultum de Lariniis* (*Sapientia Iuris* 2018), widać tu wyraźnie dobre wykorzystanie literatury pomocniczej (może szkoda, że zabrakło poz. E. de Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità*). Tekst ten był przywołany już we wcześniejszym artykule, jednak dopiero tutaj doczekał się pogłębionej, bardziej kompleksowej analizy. Tematykę dotyczącą aktorów i teatru w Rzymie wieńczy publikacja pt. *Kilka uwag o zakazie podróżowania po Imperium Rzymskim* (Prawne aspekty podróży i turystyki ..., red. P. Cybula, Kraków 2018). Habilitantka zajmuje się tutaj nietypowo w świetle dotychczasowych publikacji, okresem późnego antyku a mianowicie konstytucją cesarską z 409r. Szkoda, że w wykorzystanej literaturze pominięto prace T. Honore, B. Sirksa, i jak się wydaje, przydatnych z punktu widzenia tematu pozycji R. Chevallier, *Voyages et déplacements dans l'Empire Romain*, Paris 1988; J. Harries, *The Theodosian Code: Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, London 1993. Podobne zastrzeżenia można zgłosić do będącego w procesie wydawniczym rozdziału poświęconego zagadnieniom aktora i teatru w Rzymie w świetle komedii T.M. Plauta.

W tematykę szeroko pojętego *prawa karnego* wpisuje się opublikowana w formie monografii zmodyfikowana rozprawa doktorska nt. obrony koniecznej prawie rzymskim oraz szereg artykułów odnoszących się zasadniczo do kwestii proceduralnych jak np. rozdział w pracy zbiorowej pt. *Contra tribunum plebis furiosum et audacem (...)* (Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego ..., red. K. Amelańczyk & alia, Lublin 2010), napisany ciekawym językiem, w którym Habilitantka odtwarza poglądy Marka T. Cyncerona na temat zagrożeń ustroju republikańskiego w jego czasach. Mankamentem publikacji jest spora zbieżność z monografią dokorską (tam s. 63-67). Kolejny artykuł w tym zakresie poświęcony został procedurze *obnuntatio* (*Zeszyty Prawnicze UKSW* 11.1/2011). Jest to artykuł bardzo ciekawy, oparty na wnikliwej analizie źródeł, pokazujący bardzo dobry warsztat badawczy Habilitantki. Nie mniej ciekawa jest kolejna praca, poświęcona roli pretora w *quaestiones perpetuae* (Interes prywatny a interes publiczny ..., red. B. Sitek & alia Olsztyn 2012). Habilitantka charakteryzuje ją jako przedstawienie udziału urzędników w tworzeniu i działalności trybunałów karnych. Istotnie, ma ona charakter raczej porządkujący, jednak napisana jest wnikliwie i ciekawie. Po dłuższej przerwie Habilitantka powraca do prawa karnego w 2017 r. w rozdziale pt. *Il ladro nella legge delle XII Tavole* (Roma Hukuku ve ..., red. Y. Uenver & alia, Istanbul 2017), niestety również tutaj można napotkać bardzo mocne osadzenie w monografii z 2011r. (Rozdz. II) i trudno dopatrzyć się w nim nowych treści. Sama Habilitantka wskazuje zresztą, że są to „poszerzone względem rozprawy doktorskiej rozważania na temat regulacji dotyczących złodzieja nocnego i możliwości odpierania jego ataku” (Autoreferat s. 17). W 2017 r. w *Zeszytach Naukowych KUL* ukazał się artykuł Habilitantki nt. zeznań niewolników w procesie karnym. Sformułowanie tytułu sugeruje ogólne i problemowe potraktowanie zagadnienia, co znajduje odzwierciedlenie w treści. Autorka postawiła sobie za cel zasadniczo przedstawienie „poglądów Rzymian na możliwość wykorzystania zeznań

niewolników w procesie przeciw ich właścicielowi” (Autoreferat s. 15), przy czym objęła okres od republiki aż po czasy dominatu włącznie. Pomimo dość obszernej bazy źródłowej wydaje się, iż wnioski mają raczej charakter uproszczony, brakuje szerszego osadzenia w realiach społecznych danego okresu, które przecież nie stanowiły *constans*. Podobnie przyczynkowski charakter ma artykuł poświęcony problematyce utrudniania procesu karnego przez oskarżyciela (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 101/2018), również tu zwraca uwagę szeroka baza źródłowa. Sama Habilitantka deklaruje, że zagadnienie to będzie dopiero zgłębiać (s. 16).

Warto wskazać na kilka artykułów, które Recenzentka zalicza do grupy „inne”, jako, że trudno przypisać je do któreś z zadeklarowanych powyżej przez habilitantkę: *‘Aerarium’ i przechowywanie aktów prawnych* (Zeszyty Prawnicze 13.2/2013), *Kilka uwag na temat Aerarium Saturni* (Studia Prawnicze KUL 4/2013), *Death wears a mask* (Antyk w zwierciadle literatury ..., red. Mikołajczak & alia, Poznań 2015); *Rola konsula i pretora w procesie legislacyjnym okresu republiki* (Opolskie Studia Administracyjno-Prawne 14.2/2016).

Artykuł w Zeszytach Prawniczych (13.2), biorąc pod uwagę szeroko zakrojony tytuł, siłą rzeczy musi mieć charakter deskryptywny i porządkujący. Można wskazać na braki nowszej literatury z tego zakresu (wyj. Gagliardi: 2009), jak np. poświęconej tej problematyce pozycji zbiorowej pod red. R. Haenscha (*Selbstdarstellung und Kommunikation...*, Munchen 2009), D. Tample (w: *Strenna dei Romanisti*, Roma), C. Moatti (*Archives ...*, Roma 1993); I. Fernandez Romero (*Annales de Documentacion* 6.2003). Drugi z opublikowanych w tym samym roku artykuł o tej tematyce jest to liczący 5 stron krótki zarys problematyki, oparty częściowo na pierwszym z artykułów (s. 37-39 do Serv. *ad Aen.* 8.319).

Opublikowany w języku angielskim artykuł nt. elementów prawa rzymskiego i kultury antycznej we współczesnej literaturze popularnej (*Death Wears a Mask...*) stanowi lekki i dowcipny przyczynek do problematyki rzymskiego teatru i jego funkcji w życiu społeczności rzymskiej okresu republiki oparty m.in. i pozycję należącą do kultury popularnej.

Artykuł poświęcony roli konsula i pretora w procesie legislacyjnym stanowi ciekawy i wartościowy przyczynek porządkujący naszą wiedzę w tej materii oparty na obszernym i zróżnicowanym materiale źródłowym. Autorka starała się odtworzyć mechanizmy współdziałania rzymskich urzędników ze zgromadzeniami ludowymi w celu uzyskania finalnego efektu w postaci nowej *lex* oraz zdiagnozować ewentualne zakłócenia tego procesu.

Ocena ogólna: jak wskazano, Recenzentka nie ma zastrzeżeń co do ilości wykazywanego przez Habilitantkę dorobku. Ma jednak wątpliwości co do jego zróżnicowania, bowiem zasadniczo część artykułów wykazuje związek z monografią opartą na rozprawie doktorskiej, druga, również liczna grupa, z rozprawą habilitacyjną. Publikacje, których nie można zaliczyć do dwóch wymienionych wcześniej grup, to pięć artykułów/rozdziałów. Nie ujmując nic warsztatowi Habilitantki, dorobek wydaje się mieć mały zróżnicowany charakter.

3) Habilitantka nie podała sumarycznego Impact Factor publikacji naukowych według listy Journal Citation Reports (JCR), liczby cytowań publikacji według bazy Web of Science (WoS), indeksu Hirscha opublikowanych publikacji według bazy Web Of Science (WoS), jednak w obszarze nauk społecznych niewielu badaczy może się wykazać publikacjami pozwalającymi na zaistnienie w ww bazach (nie posiada ich również sama Recenzentka).

4) Kierowanie międzynarodowymi lub krajowymi projektami badawczymi, udział w takich projektach w charakterze wykonawcy, uzyskane stypendia badawcze

Habilitantka brała udział jako wykonawca (w jednym jako główny wykonawca) w dwóch krajowych projektach badawczych (grantach) realizowanych ze środków Narodowego Centrum Nauki. Jest bardzo dobre osiągnięcie, bowiem świadczy o uznaniu warsztatu naukowego w środowisku.

Dodatkowo Habilitantka jest stypendystką Fundacji z Brzezia Lanckorońskich, co umożliwiło jej odbycie pobytu badawczego w Londynie.

5) wygłoszenie referatów na międzynarodowych lub krajowych konferencjach tematycznych

Dorobek Habilitantki w tym zakresie jest imponujący, jak sama wskazuje, wygłosiła ona po doktoracie 29 referatów na konferencjach naukowych międzynarodowych i krajowych, w tym te, które zostały zaprezentowane na seminariach czy środowiskowych spotkaniach naukowych (Autoreferat s. 17).

Sześciokrotnie wystąpiła Habilitantka na prestiżowej, odbywającej się co roku międzynarodowej konferencji historyków praw antycznych SIHDA. Oprócz tego jedenaście razy czynnie uczestniczył w krajowych zjazdach Romanistów, jak też dwukrotnie na ogólnopolskich zjazdach Historyków Państwa i Prawa. Świadczy to o dojrzałości naukowej Habilitantki, która prezentuje wyniki swoich badań w gronie specjalistów z reprezentowanej dyscypliny zarówno na forum krajowym jak i międzynarodowym.

Dodatkowo brała ona udział w innych zagranicznych i krajowych konferencjach romanistycznych jak też interdyscyplinarnych.

Kryterium 2: ocena w zakresie dorobku dydaktycznego i popularyzatorskiego oraz współpracy międzynarodowej habilitanta

W zakresie osiągnięć dydaktycznych i organizacyjnych należy zaznaczyć, że Habilitantka wykazuje się aktywnością na obu tych polach. Za zaletę Recenzentka uznaje widoczne ukierunkowanie na związek z posiadaną wiedzą merytoryczną, można rzec, iż nie 'rozmienia ona się na drobne'. Rozsądny wybór aktywności daje rękojmię rzetelnego wykonywania podjętych funkcji i obowiązków.

1) Habilitantka była członkiem Komitetów Organizacyjnych trzech konferencji, w tym jednej międzynarodowej (Sucha Beskidzka 29.04-3.05.2017).

2) Od stycznia 2019 r. pełni ona funkcję sekretarza redakcji czasopisma naukowego Zeszyty Prawnicze, które należało do wysoko punktowanych czasopism z obowiązującego do grudnia 2018 r. Wykazu B MNiSW.

3) W zakresie prac organizacyjnych w jednostce macierzystej należy wymienić sprawowanie funkcji pełnomocnika Dziekana ds. Praktyk studenckich, od wielu lat jest też sekretarzem Katedry Prawa Rzymskiego.

4) Aktywność dydaktyczna Habilitantki jest zróżnicowana, oprócz przedmiotów kierunkowych dla niej, tj. prawa rzymskiego i publicznego prawa rzymskiego, prowadziła ona również zajęcia ze Wstępu do prawoznawstwa czy Rzymskie korzenie prawa prywatnego. Ma też na swoim koncie trzy

przedmioty monograficzne: *Rzymskie prawo karne (również po angielsku: The Criminal Law of Romans), The Legal Status of Actors in the Roman Private and Public Law, The Position of Persons in Roman Public and Private Law.*

5) Habilitantka może wykazać się też osiągnięciami w zakresie sprawowania opieki merytorycznej nad studentami, co potwierdza zajęcie przez kierowaną przez nią grupę uczestników I miejsca w corocznej Olimpiadzie historyczno-prawnej w roku 2014.

Wniosek końcowy

Art. 16 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 (tekst ujednolic. Dz. U. 2017 poz. 1789) stanowi, iż „Do postępowania habilitacyjnego może zostać dopuszczona osoba, która posiada stopień doktora oraz osiągnięcia naukowe lub artystyczne, uzyskane po otrzymaniu stopnia doktora, stanowiące znaczny wkład autora w rozwój określonej dyscypliny naukowej lub artystycznej oraz wykazuje się istotną aktywnością naukową lub artystyczną.”

Oceniając przez ten pryzmat dorobek habilitantki Recenzentka uznaje, że zarówno prezentowana monografia jak i pozostały dorobek oraz osiągnięcia kandydatki spełniają ww. wymogi. Jeśli chodzi o ocenę monografii habilitacyjnej, pomimo podniesionych wyżej zastrzeżeń stanowi ona znaczny wkład Habilitantki w rozwój dyscypliny naukowej nauki prawne w zakresie prawa rzymskiego. Podobnie, pozostały dorobek naukowy Pani Doktor Elżbiety Weroniki Loski, łącznie z jej aktywnością dydaktyczną i organizacyjną moga być uznane za aktywność istotną i tym samym spełniająca wymogi stawiane Habilitantowi przez ustawodawcę.

Barczewo, 3. lipca 2019 r.

miejscowość i data

Aldona R. Jurewicz

podpis Recenzenta

